

ŞEYH CÜNEYD ez-ZOKAYDÎ VE 73 FIRKA'YA DAİR “HAŞİYE”Sİ

Doç. Dr. Metin BOZAN
Dicle Üniversitesi

Özet:

Fırak Yazıcılığı, tarihi oldukça eskiye dayanan ve ele aldığı konunun dinamik içeriği dolayısıyla da canlılığını sürekli koruyan bir olgudur. Tarihsel süreçte çeşitli mezhebi aidiyetlere sahip çok sayıda kişi tarafından kendine özgü fırka tasnifleri yapılmış, bu çerçevede çeşitli eserler veya kısa hacimli risaleler kaleme alınmıştır. Bu makalede XX. Yüzyılın ilk yarısında Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaşamış ve şark medrese geleneğine damgasını vurmuş bir kimse olan Şeyh Cüneyd Zokaydi'nin Molla Halil Siirdi'nin *Usulu'l-Akaid* adlı serine yazdığı haşiye ve bu haşiyede gerçekleştirilen fırka tasnifi ele alınmıştır. Bu kapsamda olmak üzere söz konusu fırka tasnifinin genel özellikleri, hangi geleneğin bir uzantısı olduğu, temel referansları ve daha önceki tasniflerle ayrışan hususları tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Cüneyd, İslam Fırkaları, Mezhep, Medrese, Şark Medreseleri.

SEİKH CUNAYD AND HIS “HÂŞİYA” ON SEVENTY THREE SECTS

Abstract:

Heresiographical tradition is a fact whose origin goes back to the early times of Islam and, that, because of the dynamic contents of its subject matter, always keep its vivacity. In the course of time, the distinctive heresiographical classifications have been made by many figures of various denominational affiliations, and in this context a variety of works or small epistles were composed. In this article the gloss composed by Sheykh Junayd Zoqaydî, who lived in the Southeastern Anatolia in the first half of the 20th century and left his mark on the tradition of madrasa of the region, on *Usûl al-'Aqâid*, a work written by Molla Khalil Siirdî has been dealt with. Within this scope, the general features of heresiographical classification in question, the tradition it inherited, its main references and features that showed differences from the previous classifications have been analysed.

Key Words: Shaykh Junayd, Islamic Sects, Madhab, Madrasa, Eastern Madrasas.

Giriş:

Siyasi ve itikadi ihtilaflar sonucu ortaya çıkan fırkaları ve görüşlerini tanıtmak veya tenkit/reddetmek amacıyla pek çok eser telif edilmiştir. Başta Eş‘arîler olmak üzere¹ her mezhep kendi bakış açısına göre fırkaları tasnif etmiştir.² Bu bağlamda Eş‘arî geleneğine bağlı Şark medreseleri ulemasının da fırkaları ele aldıklarını tespit edebilmekteyiz.³ Nitekim Diyarbakırlı Şeyh Abdurrahman Aktepi⁴ ile Zokayd medresesi müderrislerinden Şeyh Cüneyd, bu geleneğin iki temsilcisidir. İşte bu çalışmada söz konusu alimlerden Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî'nin Haşiyesini ele alınacaktır.⁵

I. Zokayd Medresesi ve Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî

Şeyh Cüneyd'in mensubu olduğu Zokayd medresesi, Siirt ili Kurtalan ilçesine bağlı Kayabağlar/Zokayd Köyü'ndedir. Aynı zamanda bir tekke hizmeti de veren Medrese 1880'li yıllarda bölgenin önde gelen alimlerinden Molla Halil es-Siirdî'nin⁶ torunlarından Şeyh 'Abdulkahhâr⁷ tarafından inşa edilmiştir. Onun ardından oğlu ve öğrencisi Şeyh

¹ Eş‘arî Makâlât ve Fırak Geleneğine ait eserler için bkz. Bozan, Metin “Mezhepler Tarihçiliği Açısından Seyfuddin Âmidî” *Uluslar arası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu*, Diyarbakır 2008, s. 257 vd.

* Doç, Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

² Makâlât türü eserlerin mezhebî geleneklere göre tasnifi için bkz. Kutlu, Sönmez, *Mezhepler tarihine Giriş*, İstanbul 2008, s. 96 vd.; Gömbeyaz, Kadir, *Makalat Geleneğinde İmam Eş‘arî* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005,, s. 7-51.

³ Söz gelimi Şeyh Mahmud ez-Zokaydî *ed-Dâ‘ ve ‘d-Devâ‘* adlı eserinde ümmetin bölünmüşlüğü'nün nedenlerini ele alırken, batini/Şii fırkalardan söz etmektedir. Bkz. Bozan, Metin, “Şeyh Muhammed ez-Zokaydî ve *Kitabu ‘d-dâ‘ ve ‘d-Devâ‘* Adlı Eseri” *Uluslararası Siirt Sempozyumu*, Siirt 2006, ss. 226-237; Sevgili, Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve e ‘d-Dâ‘ ve ‘d-Devâ‘ Adlı Eseri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011; Bozan, Metin, “Şeyh Muhammed Kâzım el-Hazîn'in *Risâletü İknâi ‘ş-Şia* Adlı Eseri”, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*, Siirt 2007, ss. 599-608.

⁴ Şeyh Abdurrahman Aktepi ve *Keşfu ‘z-Zalâm fi Akâidi Fıraki ‘l-İslam* adlı eseri için bkz. Aktepi, Şeyh Abdurrahman, *Keşfu ‘z-Zalâm fi Akâidi Fıraki ‘l-İslam*, **Tahkik ve Dirase** Metin Bozan, Diyarbakır 2011; Bozan, Metin, “Osmanlılar'ın Son Döneminde Makalat ve Fırak Geleneği: Şeyh Abdurrahman Aktepi Örneği”, *Marifé*, yıl 11, sayı 1, bahar 2011, sy. 115-135

⁵ H

⁶ Molla Halil es-Si‘irdî, 1168/1753 tarihinde Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Külpi köyünde doğmuştur. Nesebi Hz. Ömer'e dayanmaktadır. Hizan, Bitlis, Müküs/Bahçesaray, Cizre, İmadiye'de çeşitli hocalardan ilim tahsil etmiştir. İslam ilimlerinin pek çok alanında eserler telif eden olağan dışı bir alim olan Molla Halil es-Si‘irdî, başta kendi ailesinden olmak üzere pek çok öğrenci yetiştirmiş ve 1259/1843 yılında Siirt'te vefat etmiştir. Bkz. Pakişi, Ömer, *Molla Halil es-Si‘irdî ve Tefsirdeki Metodu*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1996, s. 6-9, 17; Sevgili, M. Macit, s.193 vd.

⁷ Abdulkahhar b. Mahmut b. Molla Halil es-Si‘irdî. Molla Halil es-Si‘irdî'nin torunudur. 1844 yılında Siirt'e bağlı Tanze köyünde doğmuştur. Müderris ve mutasavvıftır. Kendisine nispet edilen herhangi bir eser yoktur. O, daha ziyade Molla Halil es-Si‘irdî'nin pek çok eserini istinsah etmesi yönüyle tanınmaktadır. 1906 yılında Zokayd'da vefat etmiştir. Bkz. Sevgili, M. Macit, s.193; Sevgili, Abid, s. 17-18.

Mahmud ez-Zokaydî medresenin müderrisliğini ve irşad görevini üstlenmiştir.⁸ Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin ardından ise Şeyh Cüneyd, onun yerine geçmiştir.

Şeyh Cüneyd, miladi 1911 yılında Zokayd'da dünyaya gelmiştir. İlmi tahsilini büyük ölçüde babası Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin yanında yapmıştır. İlim tahsilini tamamladıktan sonra, artık bir aile medresesine dönüşen Zokayd medresesinde, müderrislik görevine başlamış; aynı zamanda irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Şeyh Cüneyd, kendi döneminin önde gelen alimleri ve mutasavvıfları arasında olmasının yanı sıra güzel hat yeteneği ile de temayüz etmiştir. Nitekim o, dördüncü kuşaktan dedesi Molla Halil es-Si'irdî ile babası Şeyh Mahmud ez-Zokaydî'nin eserlerinin çoğunu istinsah etmiştir. Ayrıca medresede okutulan eserlere de pek çok haşiye yazarak müderrislerin işini kolaylaştıran Şeyh Cüneyd, 1963 yılında 52 yaşında vefat etmiş ve Zokayd kabristanına defnedilmiştir.⁹

II. *Usulu'l-'Akaid'e Haşiyesi*

Şeyh Cüneyd zokaydi'nin 73 firkaya dair tasnifini içeren haşiyesi Molla Siirdî'nin *Usulu'l-Akaid* adlı eseri üzerine yazılmıştır. Tam adı *Tesîsu Kavâ'idi'l-'Akâid alâ men Senehe min Ehli'z-Zâhir ve'l-Bâtın mine'l-'Avâ'id* olan bu eser, kelimine dair 95 varaklık bir çalışmadır.¹⁰

Usulu'l-'Akâid'in girişinde Molla Halil es-Si'irdî, kelimî meselelere girişmeden önce diğer kelim eserlerinde olduğu gibi, kelim ilminin gerekliliğini ortaya koymakta ve ehil olan kimselerin bu işle iştigalinin farz-ı kifaye olduğuna dikkat çekmektedir.¹¹ Ona göre bunun gerekçesi, kelami konularda yaşanan görüş ayrılıkları yüzünden tarih boyunca çok sayıda firkanın ortaya çıkmış olmasıdır. O bu bağlamda 73 firka hadisine de atıfta

⁸ Şeyh Mahmut b. Abdulkahhar b. Mahmut b. Molla Halil es-Si'irdî, 1877 yılında Siirt'e bağlı Halenze köyünde doğmuştur. Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyetin kuruluş yıllarına tanıklık eden Mahmut ez-Zokaydî, I Dünya savaşında Ruslar'a karşı bizzat savaşmıştır. 1925 yılında vuku bulan Şeyh Sait isyanına destek vermemesine rağmen, tedbiren Antalya ve Korkuteli ilçesinde üç yıl zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. Pek çok öğrenci yetiştiren bu alim, *Kitâbu'd-Dâ' ve'd-Devâ'* isimli eserinin yanı sıra, başta İslam hukuku ve Arap Dili olmak üzere islami ilimlerde ona yakın eser bırakmıştır. Ayrıca pek çok kitaba şerh ve haşiye yazmıştır. 1944 yılında eski adı Zokayd olan Siirt'in Kurtalan ilçesine bağlı Kayabağlar Beldesinde vefat etmiştir. Bkz. Bozan, Metin, "Şeyh Muhammed ez-Zokaydî ve *Kitabu'd-dâ' ve'd-Devâ'* Adlı Eseri" s. 227; Sevgili, M. Macit, s.202-206; Sevgili, Abid, s. 17-18.

⁹ Sevgili, Abid, s. 47-48; Sevgili, M. Macit, "Zokayd Medrese ve Tekkesinin Veysel Karenî Yöresindeki Etkileri", *Uluslararası Veysel Karenî ve Mânevi Kültür Mirasımız Sempozyumu*, Baykan 2011, s. 207-208.

¹⁰ Bkz. Pakiş 35. Eser, klasik bir Eş'arî kelim kitabının konularını içermesine rağmen, isminden de anlaşılacağı gibi, özellikle vahdet-i vücudçu Ehl-i Batın'ın görüşlerini de irdelemektedir. Eserde Molla Halil es-Si'irdî'nin özellikle Hallac-ı Mansur ve İbn Arabî gibi nazari tasavvufun öncüleri ve fikirlerinin anlaşılır olabileceğine dair savunusu ile İbn Teymiyye'nin fikirlerine eleştirisi dikkat çekmektedir. Bkz. Molla Halil es-Si'irdî, *Usulu'l-'Akâid*, Varak no: 42, 111 vd.

¹¹ Molla Halil es-Si'irdî, *Usulu'l-'Akâid*, Varak no: 2.

bulunarak, İslam tarihi boyunca ortaya çıkan fırkaları 73'lü bir tasnife tabi tutmaktadır¹² Bu fırkalardan birisi Fırka-i Naciye'dir; geriye kalan 72 fırka ise yedi ana fırkanın alt kollarıdır. Söz konusu yedi ana fırka ise Mutezile, Şia, Havaric, Mürcie, Neccâriyye, Cebriyye, Müşebbihe'dir. **Mutezile** yirmi iki veya on iki fırka, **Şia** yirmi iki fırka, **Hariciler** yedi veya on beş fırka, **Mürcie** beş fırka, **Neccâriyye** üç fırka, Cebriye iki fırka, Müşebbihe ise üç fırkadır.¹³ Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî'nin haşiyesi, *Usulu'l-'Akâid*'in girişinde zikredilen söz konusu yetmiş üç fırka hadisi çerçevesinde fırkaların tasnifi ile ilgilidir. Şeyh Cüneyd Zokaydi, Molla Siirdî'nin fırkalar bağlamındaki kısa değerlendirmesini daha da açmakta ve konuya dair kendi değerlendirmelerini eklemektedir

Haşiye Usulu'l-'Akâid'in giriş kısmına müstakil üç varak olarak bizzat şeyh Cüneyd tarafından eklenmiştir. İlk iki varak 35 satır, üçüncü varak ise 25 satırdır. Hatimesinde tarih belirtmeden

نمقها جنيد الحزين على ما فات منه ليت أُمي لم تلدني وكننت نسيا منسيا

(Onu Cüneyd el-Hazîn yazmıştır. Keşke annem beni doğurmasaydı ve unutulup gitseydim)

şeklinde. *Haşiye*'de Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, fırka isimlerinin üzerini çizgiyle işaretlemiştir.¹⁴

a. Haşiyenin Referansları

Eş'arî geleneğine bağlı Şark uleması, fırka tasnifinde kendi mezheplerinin önde gelen alimlerinin tasnifini benimsemişlerdir. Bu tutum Şeyh Cüneyd'in *Haşiye*'sinde de kendisini göstermektedir. Cüneyd'in haşiyyeye yansıyan atıflarına bakılırsa, genellikle referansta bulunduğu isimler Eş'arî Makâlat geleneğinin en önemli temsilcilerinden olan Şehristânî ile Seyfuddin el-Âmidî'dir.¹⁵ *Haşiye* dikkatlice tetkik edildiğinde Şeyh

¹² Buna göre Yahudiler yetmiş bir fırkaya, Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrılmıştır. Peygamber'in ümmeti ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bu fırkalardan sadece birisinin cennete, diğerleri ise cehenneme gidecektir. Rivayetin devamında Hz. Peygamber'e cennetlik olan fırka sorulmuş, Hz. Peygamber de "benim ve Ashabımın izinden gidenlerdir." buyurmuşlardır. Bkz. Molla Halil es-Si'irdî, *Usulu'l-'Akâid*, Varak no: 3.

¹³ Bkz. Bkz. Molla Halil es-Si'irdî, *Usulu'l-'Akâid*, Varak no: 3. Molla Halil es-Si'irdî, söz konusu fırkalar arasında en fazla ihtilafli konuları öne çıkarmanın Mutezile olduğunu belirtir. Eş'arî ve halefleri Mutezile'ye karşı çıkıp Peygamber'in sünneti ışığında onlarla mücadele etmiş ve pek çok bölgeye yayılan Eş'arîler, bu hususta başarılı olmuşlardır. Molla Halil es-Si'irdî'ye göre bu nedenledir ki, "Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa" olarak isimlendirilirler. Bu nedenledir ki, falancanın akidesi sahihtir. Eş'ariyye'dir denmektedir. Ancak bu ifade ile, imam maturidinin akidesini bir saldırı/red anlamına gelmez. Zira onların da akidesi sağlamdır. Zira onlar ile maturiler arasındaki ihtilaflar, onların akidesinin halel getirecek cinsten olmayan tekvin, mukallidin imanı gibi çok az konudur. Bkz. Molla Halil es-Si'irdî, *Usulu'l-'Akâid*, Varak no: 3.

¹⁴ Bkz. Molla Halil es-Si'irdî, *Usulu'l-'Akâid*, Varak no: 1-4.

¹⁵ Nisbesinden de anlaşılacağı gibi Diyarbakır kökenli olan Ebu'l-Hasan Seyfuddin el-Âmidî, fırkalara/mezheplere dair derli toplu görüşlerine *Ebkâru'l-Efkar* adlı eserinde yer alan "Kıble Ehinden Hakka Muhalif Olanların Kafir Olup Olmadığı" başlığı altında ele aldığı görülmektedir. Bkz. Seyfuddin el-Âmidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Sâlim(631/1233), *Ebkâru'l-Efkar fi Usûlu'd-Din*, thk. Ahmed

Cüneyd'in fırka tasnifinin el-Âmidî'nin tasnifinin büyük ölçüde örtüştüğü ve bir tekrar niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır.¹⁶ Bununla birlikte Şeyh Cüneyd'in tasnifte Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'inden de istifade ettiği ve ona paralel tasarruflarda bulunduğu da görülebilmektedir.¹⁷ Sözelimi Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Amidî'nin tasnifinde yer alan yedi ana fırkayı tıpkı Şehristânî'de olduğu gibi altıya düşürüp ana fırkalardan Neccâriyye'yi Cehmiyye'nin alt fırkası olarak mütalaa etmiştir.¹⁸ Yine ana fırkaların alt kollarında da Şehristânî'ye uygun bir takım tasarruflarda bulunmuştur. Örneğin Amidî'de yirmi olarak zikredilen Mutezilî fırkaları o, Şehristânî gibi on ikiye indirmiştir.¹⁹ Amidî'de yirmi iki olan Şii fırkaları ise otuz iki fırkaya çıkarmıştır.²⁰ Amidî'de yirmi olarak zikredilen, ancak tasnifinde gerçekte yirmi üçe varan Harici fırka sayısını Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, on beş olarak mütalaa etmektedir.²¹ Yine Şehristânî'ye paralel olarak Cebriye'nin üç, Gulat Müşebbihe'nin ise beş fırka olduğunu söylemektedir.²² Bu durumda Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî'nin genel olarak Amidî'nin tasnifini takip ettiği, fırkaların sayısının tespitinde ise Şehristânî'den faydalandığı ve onun paralelinde yorumlar yaptığı söylenebilir.

Ferid el-Mezîdî, Beyrut 2002, III, 342-404. Seyfuddin el-Âmidî'nin hayatı ve eserleri için bkz. İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtu'l-A'yân*, thk. İhsan Abbas, Beyrut trz. III, 293-94; Zirikli, Hayruddin, *el-'Alâm*, Beyrut 1992, IV, 332. Fırkaları ele aldığı bölüm hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Bozan, Metin "Mezhepler Tarihçiliği Açısından Seyfuddin Âmidî" *Uluslar arası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu*, Diyarbakır 2008, s. 257-268; Gömbeyaz, "İtikadi Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî'nin Yeri", s. 269-301.

¹⁶ Bkz. Ek: 1. Şeyh Cüneyd'in Amidî'den istifadesi muhtemelen Aktepi'de olduğu gibi direk Amidî değil de Osmanlı medreselerinden okutulan Seyyid Şerif el-Cürcânî (816/1413)'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eseri olduğu görülecektir. Söz konusu eser, Adududdin el-Îcî(756/1355)'nin *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm* adlı eserinin şerhidir. Adududdin el-Îcî ise söz konusu eserinin son kısmında bir zeyl olarak fırkaları ele almış; burada el-Âmidî'deki tasnifi muhtasar bir şekilde zikretmiştir. Bkz. el-Cürcânî, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (816/1413), *Şerhu'l-Mevâkıf*, Mısır 1907; el-Îcî, Abdurrahman b. Ahmed (756/1355), *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm*, Beyrut trz.

¹⁷ Bkz. Molla Halil es-Si'irdî, *Usulu'l-'Akâid*, Varak no: 3.

¹⁸ Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Varak No: 3.

¹⁹ Burada Amidî tasnifinde yer alan Amriyye, Esvâriyye, İskâfiyye, Ca'feriyye, Hişâmiyye, Sâlihiyye, Mameriyye, Behşemiyye alt fırkalarını düşürür. Bkz. Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Varak No: 3.

²⁰ Burada ilave ettiği fırkalarda da Şehristânî'yi izler. Amidî'de yer almayıp tamamı Şehristânî'de zikredilen Lisâniyye, Bâkiriyye, Nâvusiyye, Şumeytiyye, Efsahiyye, Vakıfiyye, Mersumiyye, İsna Aşeriyye, Ulbaiyye, Kinaniyye, Haimiyye, Numanıyye, Fadîliyye ve Mütenasihîyye'dir. Burada on dört fırka zikreder. Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, burada isim vermeden bunlardan dördünün Amidî'de zikredilen dört fırka yerine geçtiğini söyler. Ancak burada neyi kastettiği pek açık değildir. Bkz. Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Varak No: 3.

²¹ Burada Evmaniyye ve bazı Acaride fırkalarının eklenmesiyle bu sayının tamamlandığını söylemektedir. Bkz. Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Varak No: 3.

²² Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Varak No: 3.

b. Haşiye’de İtikadi Fırkalar ve Görüşleri

Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî’nin *Haşiye*’si diğer bazı eserlerde de olduğu gibi yetmiş üç sayısının tahlili ile başlamaktadır. Burada o öncelikle sayı ile kastedilenin sadece İslam ümmeti olduğunu; diğer ümmetlerin fırkalarının da dahil edilmesi durumunda bu sayının yetmiş üçten çok daha fazla olacağını ifade etmektedir.²³ Ayrıca hadiste *fırak* ile kastedilenlerin sadece ana İslam mezhepleri de olamayacağını savunmaktadır. Zira ana mezheplerin sayısı yetmiş üçten çok azdır. Bu durumda hadiste, ana mezhepler ile birlikte alt fırkalar da kastedilmektedir.²⁴

Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî’nin tartışma konusu yaptığı bir diğer husus da hadiste kastedilen rakamın tam olarak fırkaları karşılayıp karşılamadığıdır. Burada ulemadan bir kısmının, fırkaların tıpkı hadiste kastedildiği gibi yetmiş üç tane olduğunu savunduklarını; diğer bir kısmının ise sayının yetmiş üçten bazen daha az, bazen de daha çok olabileceğini benimsediklerini nakleder.²⁵

Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, mezheplerin tasnifinde 73 sayısının anlamı ve kapsamına dair kısa değerlendirmeden sonra Fırka-i Naciye’nin akaidini özetler. O, bu bağlamda şunları kaydeder:

Fırka-i Naciye bir tanedir. O da Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’tir. Ki bunlar: Alem Hadis’tir. Sani’i Vaciptir, O Halık ve Hakim’dir. İlim ve kudretle muttasıf kadim bir zattır. Diğer kemal sıfatları ise – ki bunlarda onun benzeri yoktur- zıddı şeriki, yoktur. Zeman ve mekan ile sınırlandırılmaz. Ona mekan tahsis edilemez, zamanla mukayyed olunamaz. Allah, ahiret te görülecektir, insan fiillerinin yaratıcısıdır, Allah’ın dilediği olur, *Teklif-i ma la Yutak* caizdir, büyük günah işleyen mümindir ve şefaata sahiptir, Allah, hiç bir şeyi yapmakla yükümlü değildir, kullarını mükafatlandırır lutfundan cezalandırır adaletindedir, *Münker-Nekir*, *Kabir Azabı* ve *Nimet*’i haklıdır. *Haşir* cismanidir. Hesap havuz, sırat, mizan, cennet ve cehennem yaratılmıştır. Cennet ve Cehennem’de kalış ebedidir. Peygamberler haklıdır, mucizeler ile gönderilmişlerdir, Peygamberlerin ilki Hz. Adem sonuncusu Hz. Muhammed’dir. Hz. Muhammed, Peygamberlerin efdalidir. Mirac haklıdır, uyanıkken ve cismani olarak gerçekleşmiştir. Beşerin Peygamberleri, Melaikenin Resullerinden efdaldir. Meleklerin Peygamberleri ise Peygamberler hariç, tüm beşerden daha efdaldir. Sihir ve nazar vardır. Evliyanın kerameti haklıdır. Müslümanlara halife tayini vaciptir. Hz. Peygamberden sonra hilafe, Hz. Ebu Bekir sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman sonra da Hz. Ali’dir. Allah’ı inkar ve

²³ Nitekim hadiste geçen “أمّتي/Ümmetim” ifadesindeki iyelik eki de, bununla Hz. Peygamber’in kendi ümmetini kastettiği açıkça anlaşılmaktadır. Bkz. Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Varak No: 1.

²⁴ Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Varak No: 1.

²⁵ a.y.

şirk dışında ehli kible tekfir edilemez. Tekfir, ya Nübüvveti inkar ya da getirdiklerini inkar veya ümmetin haram olduğunda icma ettiği şeyi haramı helal kılma nedenlerle olur.²⁶

Şeyh Cüneyd, kurtuluşa eren fırkanın akaidine dair verdiği bu kısa bilginin ardından seçkin ulemanın, kurtuluşa eremeyen “Fırka-i Gayri Naciye”yi yedi asıl fırka olarak tasnif ettiklerini; diğer fırkaların ise bunların alt fırkaları olduğunu belirttiklerini nakleder. Daha sonra da bu ana fırkaları ve alt fırkalarını zikreder.²⁷ Buna göre “Usulu Gayri’n-Naciye”nin ilki Mutezile’dir. Şeyh Cüneyd Mutezile’nin, diğer fırkalar arasında “Fırka-i Naciye”ye en fazla muhalefet eden ve onlarla tartışmaya giren olduğunu belirttikten sonra, temel görüşlerini kısaca verir. Ardından da onların birbirlerini tekfir eden 20 fırkaya ayrıldıklarını belirtir. Bunlar: Vâsiliyye, ‘Amriyye, Hüzeyliyye, Nazzâmiyye, Esvâriyye, İskâfiyye, Ca‘feriyye, Bişriyye, Muzdâriyye, Hişâmiyye, Sâlihiyye, Hâbitiyye, Hadbiyye, Ma‘meriyye, Sümâmiyye, Hayyâtiyye, Câhiziyye, Ka’biyye, Cübbâiyye, Behşemiyye’dir.²⁸

Şeyh Cüneyd, ikinci sırada Şia’yı zikreder. O Şia’yı tanıtırken, “Ali’ye destek olanlardır” ifadesini kullanmaktadır. Buna göre Şia, Peygamber’den sonra imamın Hz. Ali olduğunu savunmaktadırlar. Bu, Allah’ın emri iledir. Yalnız Şiiler, Allah’tan gelen nassın, celi (açık) veya hafi (gizli) olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Şia kendi arasında Gulat, Batini/İsmailî ve Zeydî fırkalar ile İmamiyye olarak dört gruba ayrılmaktadır. Toplamı yirmi iki fırkadır. Bunlardan Gulât on sekiz fırkadır. Bunlar Sebâiyye, Kâmiyye, Beyâniyye, Muğriyye, Cenâhiyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Gurâbiyye, Zemmiyye, Hişâmiyye, Zürâriyye, Yûnusiyye, Şeytâniyye, Rezzâmiyye, Mufavvîda, Bedâiyye, Nusayriyye ve’l-İshakiyye, İsmailiyye’dir. Zeydiyye ise Carudiyye, Süleymaniyye ve Butriyye şeklinde üç fırkaya ayrılmaktadır.²⁹

Üçüncü sırada ele aldığı Hariciler hakkında ise bilgi vermez, doğrudan yedi fırkaya ayrıldıklarını kaydeder. Bunlar, Muhakkime, Behisiyye, Ezârîka, Necedât, Esfariyye, İbâdiyye, Acârîde’dir. Bunlardan İbadiyye’yi üç alt fırkaya ayırmaktadır. Acaride de on fırkadır. Acaride’nin alt kolu olan Se‘âlîbe ise dört alt fırkaya ayrılmaktadır.³⁰

Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, dördüncü sırada Mürcie’yi zikreder. Bunlar, tıpkı küfür ile birlikte taatin faydasının olmaması gibi, iman ile birlikte günahın zarar vermeyeceğini savunmaktadırlar. Hatta büyük günahın ceza ve affı hususunda yorum yapmayı kıyamete

²⁶ Bkz. Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Varak No: 1.

²⁷ Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Varak No: 1.

²⁸ Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Varak No: 1-2.

²⁹ Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Varak No: 2.

³⁰ Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Varak No: 2-3.

biraktıklarına dair zayıf bir görüşü de aktarmaktadır. Mürcie ana fırkası, Yûnusiyye, ‘Ubeydiyye, Gassâniyye, Sevbâniyye ve Sümeniyye şeklinde alt fırkalara ayrılmaktadır.³¹

Beşinci sıradaki Neccâriyye ise pek çok konuda Ehl-i Sünnet’e muvafıktır. Üç fırkaya ayrılmaktadır. Bunlar Burğûsiyye, Za‘farâniyye ve Müstedrikiyye’dir.³²

Altıncı sırada Cebriye gelmektedir. Şeyh Cüneyd, Cebriyye’yi selef ulemasına tabi olarak tasnif etmektedir. Bunlardan kulun filini Allah' a isnad eden Eş‘ariyye, Neccâriyye ve Dırâriyye’yi bir grup olarak ele alır ki, bu grup kimi ulema tarafından Cebri mutavassıt olarak tavsif edilmektedir. Daha sonra da Cehmiyye’yi ele alır ki bu fırka da ulema tarafından gerçek Cebriye; Cebriye-i Halise olarak adlandırılır.³³

Yedinci ve son sırada Müşebbihe’yi zikreder. Bunlar Allah'ı kula benzetenlerdir. Keyfiyetinde ise Haşviyye müşebbihesi, Gulat-ı Şia Müşebbihesi ve Kerrâmiyye Müşebbihesi şeklinde üç fırkaya ayrılırlar.³⁴

Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, yukarıda yöntem kısmında verildiği gibi ana fırkalar ve alt fırkalarını tek tek belirttikten sonra onların toplamının Fırka-i Naciye ile birlikte yetmiş üçe vardığını söylemektedir.³⁵

Değerlendirme:

Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî’nin *Haşiyeye*’sinde fırkaların ele alınışını, Eş‘arî makalat geleneğinin bir parçası olarak kabul etmek mümkündür. Zira o, fırkaların tasnifini büyük ölçüde Eş‘arî bir alim olan Âmidî’nin tasnifine dayandırmaktadır. Ayrıca fırkalar hakkında verilen bilgiler de büyük ölçüde Âmidî, Adudiddin el-Îcî ve Seyyid Şerif el-Cürçânî’den nakledilenlerden oluşmakta; Şehristânî’den de istifade ettiği görülmektedir. Ancak Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî’nin, seleflerinden bağımsız olarak naklettiği bilgiler de mevcuttur.

Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî’nin dikkat çeken yönü onun fırkaları değerlendirirken dışlayıcı bir üslup kullanmaması; sadece sahip oldukları fikirleri nakletmekle yetinmesidir. Dikkat çekici bir başka yönü ise Fırka-i Nâciye’yi Ehl-i Sünnet olarak ifade etmesi; alt mezhep ismi vermemesidir. O, muhtemelen bu hususta Molla Halil es-Si‘irdî’ye tabi olmaktadır. Molla Halil es-Si‘irdî, Fırka-i Nâciye’nin Ehl-i Sünnet ve Cemaat olduğunu belirtmektedir. Molla Halil es-Si‘irdî, Ehl-i Sünnet ile kastedilenin kim olduğu hususunda selefleri ile çelişmez. Ancak bu akidenin öncülüğünü Eş‘arîler yaptığı için onların “Ehli’s-

³¹ Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, Varak No: 3.

³² a.y.

³³ a.y.

³⁴ a.y.

³⁵ a. y.

Sünne ve'l-Cemâa" olarak isimlendirildiklerini belirtir. Burada Molla Halil es-Si'irdî, önemli bir hususa da dikkat çekmektedir. Buna göre Eş'arîler'in "Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa" olarak isimlendirilmeleri, Maturidiliğin dışlandığı anlamına gelmemektedir. Zira Maturidilerin de akidesi sağlamdır. Aralarındaki ihtilaflar, onların akidesine hanel getirecek cinsten olmayan tekvin, mukallidin imanı gibi çok az konudur. Bu durumda Molla Halil es-Si'irdî ve dolayısıyla Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî'nin Fırka-i Naciye tanımlaması Seleflerinin (el-Âmidî, Adudiddin el-Îcî ve Seyyid Şerif Seyyid Şerif el-Cürcânî) Fırka-i Nâciye'yi Eş'arîler ile Selefî çizgideki Ashabu'l-Hadis ve Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat olarak tavsifine uygundur. Onlar ilaveten Maturidiliğin de bu kapsam içine girdiğine vurgu yapmaktadırlar. Eş'arî gelenek içerisinde Devvânî³⁶ gibi kimi Âmidî fırka tasnifini esas alan takipçileri tarafından benimsenen Fırka-i Nâciye'yi Eş'arîliğe tahsis etme geleneği ile Şark medrese ulemasından Aktepe'de de görülen Eş'arîliği merkeze koyan³⁷ uslupe dikkate alındığında Molla Halil Siirdî ve Şeyh Cüneyd'in bu tutumu anlamlıdır.

---

³⁶ Îcî'nin Akide'si üzerine bir şerh yazan Celalüddin ed-Devvanî bu meseleyi daha da açarak niçin şariliğin kurtuluşa eren fırka olması gerektiğini temellendirmeye çalışmıştır. Bkz. Ebû Abdullah Celaleddin Muhammed b. Esad b. Muhammed Devvanî (908/1502), *Celal: Şerhu'l-Akaidi'l-Adudiyeye*, İstanbul: Matbaa-i el-Hac Muharrem Efendi el-Bosnevi, 1290, s. 4.

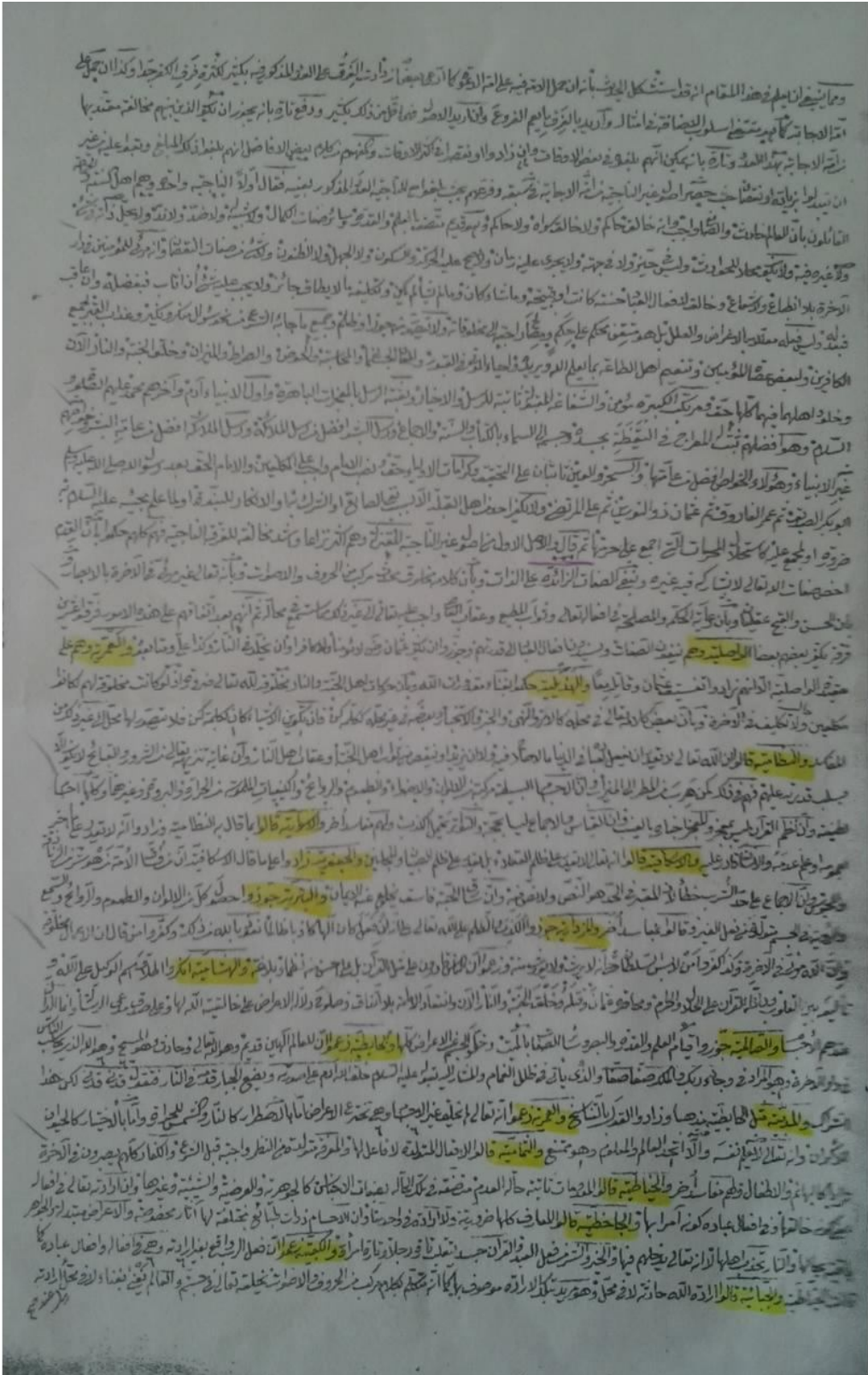
³⁷ Aktepe, s. 101.

Kaynakça

- Aktepî, Şeyh Abdurrahman, *Keşfu'z-Zalâm fî Akâidi Fıraki'l-İslam*, **Tahkik ve Dirase** Metin Bozan, Diyarbakır 2011.
- Âmidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Sâlim(631/1233), *Ebkâru'l-Efkâr fî Usûlu'd-Din*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, bs. Beyrut 2002.
- Bağdâdî, Abdulkâhir Tâhir b. Muhammed (429/1037), *el-Fark beyne'l-Fırak*, tlk. İbrahim Ramazan, bs. Beyrut 1997.
- Bozan, Metin, “Şeyh Muhammed ez-Zokaydî ve *Kitabu'd-dâ' ve'd-Devâ'* Adlı Eseri” Uluslararası Siirt Sempozyumu, Siirt 2006, ss. 226-237
- ..... , “Şeyh Muhammed Kâzım el-Hazîn'in *Risâletu İknâi's-Şia* Adlı Eseri”, *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu*, Siirt 2007, ss. 599-608.
- ..... , “Mezhepler Tarihçiliği Açısından Seyfuddin Âmidî” *Uluslar arası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu*, Diyarbakır 2008, ss. 257-268.
- ..... , “Osmanlılar'ın Son Döneminde Makalat ve Fırak Geleneği: Şeyh Abdurrahman Aktepî Örneği”, *Marife*, yıl 11, sayı 1, bahar 2011, sy. 115-135.
- Cürcânî, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (816/1413), *Şerhu'l-Mevakif*, bs. Mısır 1907
- Devvanî, Ebû Abdullah Celaleddin Muhammed b. Esad b. Muhammed (908/1502), *Celal: Şerhu'l-Akaidi'l-Adudiyye*, İstanbul: Matbaa-i el-Hac Muharrem Efendi el-Bosnevi, 1290.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâil (324/936), *Makâlâtu'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, bs. Beyrut 1995.
- Fahrudîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer b. Huseyn (606/1209), *İ'tikâdâtu Fıraki'l-Muslimîn ve'l-Muşrikîn*, bs. Beyrut 1986.
- Gömbeyaz, Kadir, *Makalat Geleneğinde İmam Eş'arî* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.
- ....., “İtikadi Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî'nin Yeri”, *Uluslar arası Seyfuddin Âmidî Sempozyumu*, Diyarbakır 2008, s. 269-295.
- İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed, *Vefayâtu'l-A'yân*, thk. İhsan Abbas, bs. Beyrut trz.
- İcî, Abdurrahman b. Ahmed (756/1355), *el-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*, bs. Beyrut trz.

- İsferâînî, Ebû'l-Muzaffer (471/1078), *et-Tebssîr fî'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fıraki'n-Nâciye 'ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hut, bs. Beyrut 1983.
- Korkusuz, M. Şefik, *Tezkire-i Meşayih-i Âmid*, bs. İstanbul 2004.
- Kutlu, Sönmez, *Mezhepler tarihine Giriş*, İstanbul 2008.
- Molla Halil Siirdî, *Usulu'l- 'Akâid veya Te'sîsu Kavâidi'l-Akâid*, Zokayd Nüshası (Ailenin elindedir).
- Muhammed Kâzım en-Nakşibendî, "Risâletü İknâi'ş-Şia" *Cevâhiru'l- ulûmi'l- Kâzimiyye*, Trz, Yrz.
- Pakiş, Ömer *Molla Halil es-Si'irdî ve Tefsirdeki Metodu*, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1996
- Özaydın, Murat, *Şeyh Abdurrahman Aktepe, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, bs. İstanbul 2009.
- Sevgili, Abid, *Şeyh Mahmud ez-Zokaydî ve e'd-Dâ' ve 'd-Devâ' Adlı Eseri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Sevgili, M. Macit, "Zokayd Medrese ve Tekkesinin Veysel Kareni Yöresindeki Etkileri", *Uluslararası Veysel Kareni ve Mânevi Kültür Mirasımız Sempozyumu*, Baykan 2011.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emir Ali Mehran, Ali Hasan Fâur, bs. Beyrut 1996.
- Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî, *Haşiye* (Molla Halil Siirdî, *Usulu'l- 'Akâid veya Te'sîsu Kavâidi'l-Akâid*, Zokayd Nüshası içerisinde).
- Zirikli, Hayruddin, *el- 'Alâm*, bs. Beyrut 1992.

EK: Şeyh Cüneyd ez-Zokaydî'nin Haşiyesi

Not: Renklendirme araştırmacı tarafından okuyucuya kolaylık sağlama amacıyla yapılmıştır.

